

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.4.56](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.56)

УДК 351:863:33-027.511.

*С. М. Лутковська,
к. пед. н., доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи,
євроінтеграції та міжнародної діяльності, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-8350-5519*

СУТНІСТЬ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

*S. Lutkovska,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Vice-rector for scientific and pedagogical work, European integration and international activities,
Vinnytsia National Agrarian University*

THE ESSENCE OF THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBAL ECONOMY

У статті розглядається сутність системи екологічної безпеки сталого розвитку в умовах глобальної економіки. Проаналізовано структуру глобальної екологічної безпеки, її риси, сучасні форми та тенденції розвитку. Встановлено, що формування міжнародної екологічної безпеки має здійснюватися не за рахунок дискримінації окремих регіонів і країн світу, а реалізовуватися у відповідності до загальновизнаних світовою спільнотою паритетних засад та принципів, серед яких: надпріоритетність, системність, спільність, інтеграція, рівність суб'єктів тощо. Визначено необхідність внесення суттєвих коректив в концепцію національної безпеки, її орієнтири, стратегію та засоби забезпечення екологічної безпеки сталого розвитку. Зроблено висновок, що систему екологобезпечної сталого розвитку слід досліджувати з позицій процесів глобалізації у сфері охорони навколишнього природного середовища, економіки, біоенергетики, екологічної політики та соціально-економічного розвитку.

The article deals with the essence of the ecological security system of sustainable development in the global economy. The structure of global ecological security, its features, current forms and tendencies of development are analyzed. It is established that the formation of international environmental security should not be carried out at the expense of discrimination of individual regions and countries of the world, but implemented in accordance with the generally recognized international community of parity principles and principles, including: priority, systematic, commonality, integration, equality of subjects, etc. Global environmental security is a system of international relations that ensures the preservation, rational use, reproduction and enhancement of the quality of the environment, and in which the national activities of individual countries exclude environmental damage to individual countries of the world and the world community. GEB can also be seen as a process of integration, regionalization, liberalization and democratization of international relations, which forms a complex ecological conditions for the existence of humanity and influences the functioning of institutions, enterprises, organizations, through the creation of special regimes of relations of countries with the aim of preventing environmental hazards. The

necessity of making significant adjustments to the concept of national security, its guidelines, strategy and means of ensuring ecological security of sustainable development has been determined. The global nature of environmental issues requires the development and implementation of a coherent international policy. To prevent global catastrophe on a global scale, humanity must today take concerted steps to preserve the sustainability of the biosphere: to form on the planet the only environmentally sound economic and economic space that will form the basis of sustainable and balanced socio-economic development of all countries in the world. It is concluded that the system of environmentally sustainable development should be explored from the standpoint of globalization processes in the field of environmental protection, economy, bioenergy, environmental policy and social and economic development.

Ключові слова: *екологічна безпека (ЕБ); глобальна екологічна безпека (ГеБ); сталий розвиток; навколишнє природне середовище; глобалізація; інституціоналізація ЕБ; екологічна інформатизація.*

Key words: *Ecological security (EB); global ecological security (GEB); sustainable development; the ecological; globalization; institutionalization of the EB; ecological informatization.*

Постановка проблеми. Екологічна безпека як невід'ємний елемент міжнародних відносин розглядається з другої половини ХХ ст., коли більшість провідних країн світу усвідомили необхідність внесення суттєвих коректив в концепцію національної безпеки, її орієнтири, стратегію та засоби забезпечення. Процеси глобалізації, збільшення диспропорцій в економічному розвитку та ресурсному забезпеченні між економічно розвиненими і слабо розвиненими країнами, зростання чисельності та міграції населення посилюють загрозу людству в довгостроковій перспективі внаслідок виникнення імпульсів руйнівних конфліктів світового масштабу у вигляді [4 - 5]:

- *руйнування озонового шару атмосфери:* посилення тепличного ефекту в результаті зростання рівня викидів метану, аерозолів, радіоактивних газів, підвищення температури повітря на 1,1–6,4 °С, тощо [6];

- *проявів глобальних змін клімату:* танення льодовиків Арктики, підняття рівня Світового океану на 1 м, зміна частоти та інтенсивності випадання опадів, неперворотні зміни в еко- та біосистемах, територіальні зміни у продуктивності сільського господарства, загострення проблем водопостачання та водоспоживання у густонаселених регіонах планети, що може призвести до катастрофічних загроз життю і здоров'ю, загостренню силових конфліктів у 46-ти країнах світу з населенням 2,7 млрд. осіб [6];

- *забруднення Світового океану* через екстенсивну діяльність ТНК, захоронення в ньому отруйних і радіоактивних речовин, насичення води вуглекислим газом з атмосфери, надходження антропогенних нафтопродуктів, важких металів і складних органічних сполук (за оцінками Грінпіс щороку до Світового океану скидається близько 6,5 млн. тон відходів, де 80% складає пластик, утворюючи острови, подібні до Великої тихоокеанської сміттевої плями) [7];

- *зростання кількості населення світу* (досягло позначки 7 мільярдів осіб 31 жовтня 2011 року, а прогнозується 9 млрд до 2042 року та *трансформація детермінантів руху міграційних потоків* (екологічні мігранти, екологічні біженці) [8-9];

- *обмеженість доступу до світових ресурсів та непропорційність їх використання країнами світу.* За останнє десятиріччя економічно розвинуті країни споживали близько 70% світової енергії та металів, 60% харчових продуктів) [10-11]; за цього співвідношення витрати енергії лише у землеробстві складали в різних країнах від 1/65 (басейн р. Конго) до 1/2,0–1/2,5 (США); екстраполяція тренду споживання води демонструє, що вже до 2030 року її потрібно буде на 40% більше від на явних ресурсів;

- *розповсюдження ядерної, хімічної, біологічної, геофізичної, космічної, психотропної, екологічної зброї та технологій масового ураження* [10-11];

- *зростання обсягів споживання та дефіциту ресурсного й енергетичного забезпечення.* Прогнозується до 2030 р. збільшення споживання енергоносіїв на 37–50%); до того ж світових ресурсів нафти для енергозабезпечення цивілізації вистачить лише на 30–60 років, природного газу – 40–70, вугілля – 300–700, плутонію для АЕС на швидких нейтронах – на 1000, клатратів (включень) метану Чорного моря – на 40–700 тис. рр.

Перед усіма країнами світу ГеБ (*глобальна екологічна безпека*) постає важливим питанням порядку денного у визначенні стратегій виживання сучасного покоління, оскільки наслідки глобального потепління вже сьогодні перетворюють нестабільні регіони планети в зони збройних конфліктів за природні ресурси (Малі, Чад, Алжир, Карачи, Дарфуре, Бангладеш, Непал та ін.) та водні ресурси (Китай, Індія, Мексика, Близький Схід, Південна Америка, Центральна Азія та інші країни світу, де 430 млн. людей вже потерпають від дефіциту питної води). У системі оцінки глобальних екологічних відносин, на нашу думку, варто брати до уваги Індекс екологічної ефективності (*The Environmental Performance Index, EPI*). Це глобальне дослідження, результат якого – створення рейтингу країн світу за показником навантаження на навколишнє природне середовище та

раціонального використання природних ресурсів. *EPI* прийшов на зміну Індексу екологічної сталості (*The Environmental Sustainability Index*) з 2006 року, а його результати використовуються для розрахунку Індексу розвитку людського потенціалу (*Human Development Index*) у рамках спеціальної серії доповідей про розвиток людини ПРООН. Індекс вимірює досягнення країни з точки зору стану екології і управління природними ресурсами на основі 22 показників в 10 категоріях, які відображають різні аспекти стану навколишнього природного середовища та життєздатності її екологічних систем, збереження біологічного різноманіття, протидія зміні клімату, стан здоров'я населення, практику економічної діяльності і ступінь її навантаження на навколишнє середовище, а також ефективність державної політики в галузі екології. Україна за загальним *EPI* протягом 2002–2016 рр. перебувала в діапазоні 93–101 місця, із максимальною кількістю балів 49,01 (із ста можливих) у 2012 році [12].

Про актуальність проблеми глобальної екологічної безпеки свідчить і той факт, що найвпливовіший у світі показник економічного розвитку Промисловий індекс Доу–Джонса публікує підіндекс, котрий охоплює компанії, які відображають у регулярних звітах про прибутки і збитки шкоду від діяльності, що завдана навколишньому середовищу, або, навпаки, ефект від заходів, здійснених по нейтралізації цієї шкоди. США, Британія, Франція, Німеччина погодилися також поповнити свою систему національних рахунків показниками стану середовища проживання, які можуть підвищити або знизити величину їх ВВП проти значення, що обчислюється традиційним шляхом. Тому формування міжнародної екологічної безпеки має здійснюватися не за рахунок дискримінації окремих регіонів і країн світу, а реалізовуватися у відповідності до загальновизнаних світовою спільнотою паритетних засад та принципів, серед яких: *надпріоритетність, системність, спільність, інтеграція, рівність суб'єктів* тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундаментальні дослідження теоретико-методологічних та практичних аспектів забезпечення міжнародної екологічної безпеки знайшли своє відображення в роботах і вітчизняних науковців. М. Хвесик, І. Бистряков, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, В. Кравців, А. Степаненко, Є. Хлобистов та ін. у своїх працях аналізували різні аспекти та проблематику екологізації міжнародних відносин, давали поресурсну оцінку процесам, що відбуваються у цій сфері, а також досліджували роль екологічної безпеки у процесах сталого розвитку. Ідеї, що екологічна безпека є одним з пріоритетних принципів сталого розвитку всіх країн світу, який передбачає запровадження такої моделі, за якої можливе задоволення життєвих потреб як сучасних, так і майбутніх поколінь, знайшли відображення у працях закордонних дослідників (Дж. Елкінгтона, У. Макдонаха, М. Браунгарта), які розробили концепцію «потрійного критерію» (*The Triple Bottom Line*) – економічне зростання, захист навколишнього середовища, соціальний розвиток, що передбачає, крім фінансових цілей, досягнення соціальних й екологічних результатів діяльності компанії [22].

Щодо міжнародного рівня, то проблеми екологізації міжнародних відносин та міжнародного науково-технічного й економічного співробітництва щодо охорони навколишнього середовища вперше були висунуті на Стокгольмській конференції ООН з охорони природи, яка відбулася в 1972 р. Того ж року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію щодо організаційних і фінансових заходів із міжнародного співробітництва в питаннях охорони довкілля та заснувала Раду керівників спеціального органу – Програми ООН із навколишнього середовища (ЮНЕП). Ця Рада в 1973 р. розглянула ухвалений Стокгольмською конференцією «План дій у сфері навколишнього середовища» й визначила основні напрями міжнародного співробітництва, які охоплюють охорону здоров'я та підвищення добробуту населення; охорону ґрунтів і вод та боротьбу з опустелюванням; освіту, професійну підготовку й інформаційне забезпечення охорони природи; захист Світового океану; охорону рослинності, диких тварин і генетичних ресурсів; проблеми енергетичних ресурсів та енергозбереження.

Метою статті є розкриття сутності і структури системи екологобезпечного сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. XXI століття породило проблеми, які торкаються не окремих держав, або регіонів, але й людство загалом. Надзвичайного загострення набули відносини людини й природи. Людська цивілізація впродовж усієї історії користувалася природою екстенсивно, постійно підвищуючи навантаження на довкілля. Використання природних ресурсів значною мірою позначилося на якості життя людей, однак економічне зростання, зорієнтоване на кількісні показники, зрештою призвело до колосального забруднення навколишнього середовища, а подекуди до незворотних наслідків, змінюючи характеристики Землі. Рівень потреб людства у природних ресурсах значно зріс разом з населенням та промисловим виробництвом, вони постійно перебувають у взаємодії та взаєморозвитку (рис. 1).

Тривалий час побутовало переконання: розвиток світової економіки буде стабільним і безперервним, а природні ресурси – невичерпними. Екологічні проблеми розглядалися як проблеми технічного характеру, що розв'язуються також технічними засобами. Технологічний оптимізм породжував ілюзії про безмежні можливості економічного зростання. А бурхливий технологічний наступ людини на природу, стихійний, без урахування можливих наслідків, – став причиною сучасних екологічних проблем.

Вважається, що вище зазначена сума буде розподілена у відповідності:

20% суми з районного і місцевого бюджетів;

40% з державного асигнування (бюджети органів розвитку);

20% місцевого агробізнесу;

20% зовнішніх запозичень та проектів підтримки регіонального розвитку.

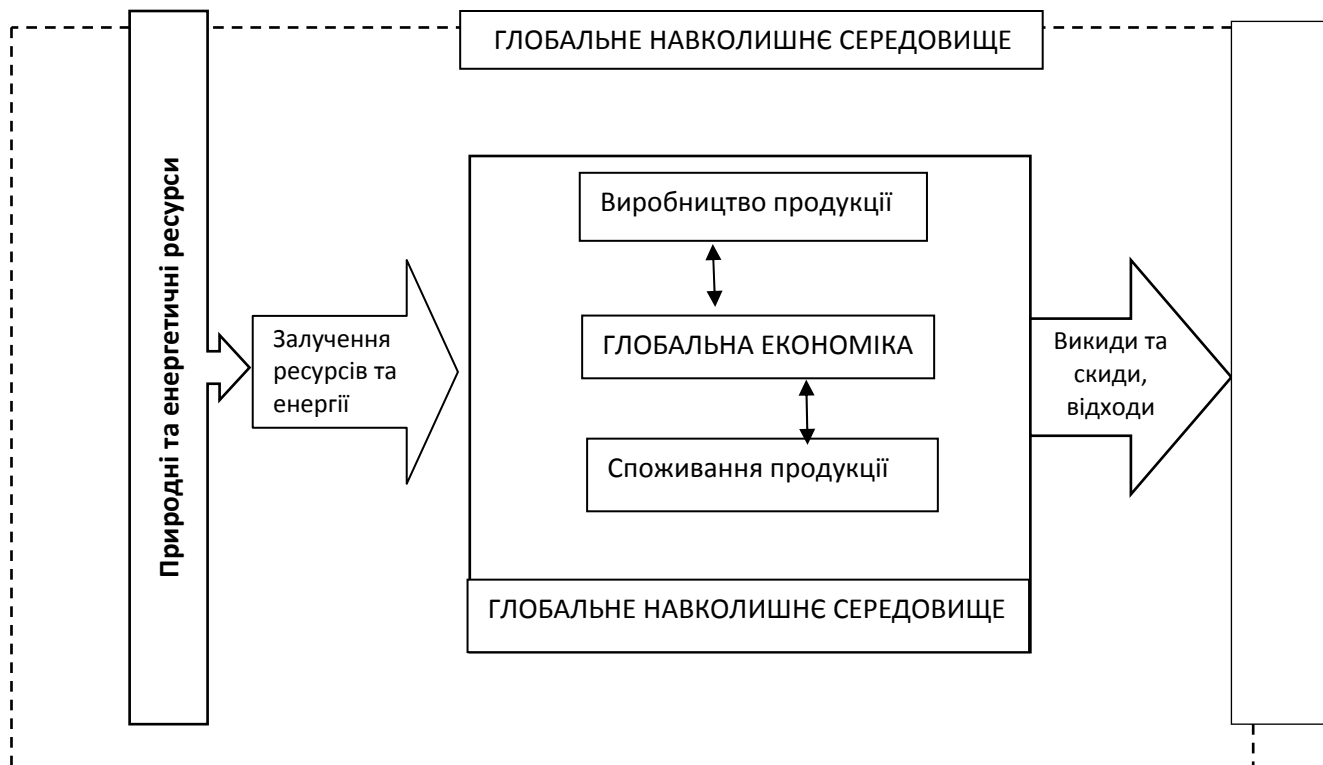

Рис. 1. Взаємодія економіки та навколишнього природного середовища в умовах глобального простору
(розроблено автором)

Отже, на сьогодні *глобальна екологічна безпека* (ГеБ) характеризується наступними рисами:

- недолік і деградація природних ресурсів або екологічно небезпечні ситуації посилюють конфлікти і загострюють напруженість усередині держав і між ними;
- співпраця з питань навколишнього природного середовища є потенційно стабілізуючим чинником в міждержавних відносинах, котрий посилює напруженість, пов'язану із спільним використанням ресурсів;
- процеси зміцнення діалогу і розширення взаємної довіри, відвертості в екосфері розвиваються повільніше, ніж генеруються нові конфлікти;
- стан екологічної безпеки загрожує соціо-еколого-економічній стабільності (демографічні тенденції, масова міграція, зниження добробуту, нестабільність і руйнування соціальних інститутів тощо).

Глобальна екологічна безпека – система міжнародних відносин, при якому забезпечується збереження, раціональне використання, відтворення та підвищення якості навколишнього середовища, та при якому національна діяльність окремих держав виключає нанесення екологічної шкоди як окремим країнам світу, так і всьому світовому співтовариству. ГеБ може розглядатись і як процес інтеграції, регіоналізації, лібералізації та демократизації міжнародних відносин, що формує комплекс екологічних умов існування людства і впливає на функціонування інституцій, підприємств, організацій, через створення спеціальних режимів взаємовідносин країн з метою упередження екологічних небезпек.

Качинський А.Б. у своїй роботі визначає риси екологічної безпеки, котрі доводять її транскордонний характер, серед них: різномасштабність, взаємопов'язаність усіх елементів національної безпеки, дотримання екологічних прав усіх груп населення тощо [3]. Тут варто додати, що, враховуючи транскордонний характер більшості екологічних загроз, екологічну безпеку як категорію «складова національної безпеки», варто розглядати у площині саме міжнародних відносин. Світові лідери та розвиток міжнародної економіки наразі ставлять екологічну тематику на чолі багатопланової світової політики. Так, у 1957 році, коли був заснований ЄС, у ньому не було ніякої екологічної політики, екологічних бюрократії і законів про охорону природи. На сьогодні ЄС має одну з найбільш прогресивних екологічних політик у світі. Мережа його екологічного законодавства поширюється на всі галузі: боротьба із забрудненням повітря, водного середовища, поводження з відходами, охорона природи і контроль хімічних речовин, біотехнології та інші промислові ризики. Тіло екологічного права ЄС становить понад 500 Директив, Постанов і Рішень. Можна стверджувати, що екологічна політика, таким чином, стала однією з основних областей Європейської політики.

Відправною точкою актуалізації проблематики захисту довкілля у міжнародних відносинах є своєрідна екологічна взаємозалежність держав. Останню можна розуміти у двоякий спосіб: з одного боку – як пряму взаємозалежність, коли одна держава може безпосередньо завдати шкоди довкіл्लю іншої держави, зокрема через розрідження озонового шару, з іншого – як непряму взаємозалежність, коли екологічні збитки в одній державі (наприклад, ерозія ґрунтів) не зачіпають напряму довкілля іншої держави, однак несуть шкоду в інших сферах, зокрема в соціальній, коли соціальна дестабілізація в регіонах, які потерпають від ерозії ґрунтів, зумовлює міграційні процеси, які вже напряму зачіпають інтереси інших держав. Цей своєрідний взаємозв'язок та його вплив на інституції, процеси та акторів у рамках міжнародної екологічної системи є рушійною силою для наступних новітніх тенденцій.

1. *Глобалізація екологічної безпеки.* Глобальний характер екологічних проблем потребує розробки та реалізації погодженої міжнародної політики. Для запобігання екологічної катастрофи в глобальному масштабі людство вже сьогодні повинне дотримуватися узгоджених заходів щодо збереження стійкості біосфери: сформувати на планеті єдиний екологічнобезпечний господарсько-економічний простір, який буде основою сталого і врівноваженого соціально-економічного розвитку всіх країн світу. Складовою процесу глобалізації став екологічний протекціонізм, до якого часто звертаються країни, економіка яких розвивається. Екологічного протекціонізму дотримуються держави, забороняючи або обмежуючи виробництво, продаж і використання екологічно небезпечної продукції та ввезення в країну технологій і товарів, які завдають шкоди навколишньому середовищу і становлять загрозу здоров'ю населення [13].

2. *Пріоритетність екологічної безпеки.* Протягом останніх років переважна більшість науковців-економістів вказували на низький ступінь пріоритетності питань, пов'язаних із гарантуванням екологічної безпеки, особливо щодо її фінансування, по відношенню до інших складових загальнонаціональної політики держави. Проте, ступінь загострення екологічних проблем в Україні та світі, а також суттєва різниця в механізмах реалізації положень екологічної політики на суміжних територіях (в прикордонних областях) і її наслідки вимагають особливої уваги щодо питань охорони навколишнього природного середовища. Все частіше в програмах, стратегіях національного розвитку та планах звучить екологічна безпека, екологічний розвиток, екологічна відповідальність, поліпшення якості життя і здоров'я людей шляхом коригування та формування нормативної правової бази в галузі природокористування, охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки. Активну роль у досягненні високого рівня безпеки відводять екологічній відповідальності бізнесу, громадській активності населення, процесам моніторингу та контролю за станом навколишнього середовища [14-15].

3. *Зростаюча інституціоналізація екологічної безпеки та взаємозалежності держав,* що проявляється як у створенні нових регулятивних структур безпеки, так і у виході їх за рамки усталеної системи автономних держав. На сьогодні спостерігаються активні процеси плюралізації структури суб'єктів у міжнародній політиці охорони довкілля, де все менше значення відводять представникам класичної державної дипломатії та все більше репрезентантам неурядових структур (екоклуби, ТНК, громадські та політичні партії тощо).

Зростає і взаємозалежність між окремими регулятивними сферами світової політики, насамперед між глобальною політикою у сфері охорони довкілля та політикою у сфері економіки. За умов подальшого збереження ці тенденції стануть передумовою зміни моделі системи держав та посилять роль недержавних приватних акторів (екологічних організацій, економічних суб'єктів, наукових кіл) у розробці та впровадженні міжнародних екологічних стандартів [16].

Ключовою тенденцією останніх десятиліть є зростання інституціоналізації міждержавної політики у сфері захисту довкілля. Сьогодні, в рамках так званого «світового екологічного порядку» поведінку держав на міжнародній арені регулюють понад 1000 двосторонніх та багатосторонніх договорів екологічного характеру. Фактично кожен уряд підпорядковується сьогодні величезній кількості міжнародних норм та правил, починаючи від захисту кажанів та закінчуючи обмеженнями викидів шкідливих речовин в атмосферу. Класичним прикладом є спільне екологічне законодавство країн-членів Євросоюзу, де директиви є обов'язковими для виконання.

Щоправда, цей нормативний каркас не варто переоцінювати. Переважна більшість угод передбачає лише м'які санкції за їхнє порушення, містить зобов'язання, які важко проконтролювати, та прописує стандарти, дотримання яких не вимагає особливих зусиль. Наприклад, поряд з Директивами ЄС, норми та правила поведінки в екологічній сфері та щодо дотримання норм і стандартів регулюються Регламентами та Рішеннями. Останні стосуються лише деяких питань, у них зазначаються конкретні особи або організації, від яких можуть вимагати здійснення певних дій або їх припинення. З іншого боку, ефективність міжнародного екологічного права не варто й недооцінювати. Багато міжнародних конвенцій функціонують і без строгих санкцій, зокрема за посередництвом неюридичних механізмів. Важливим чинником ефективності «глобального екологічного порядку» є міжнародні екологічні асоціації, які оперують у світовому масштабі та можуть певною мірою компенсувати м'які міждержавні режими застосування санкцій. Важливими є також зміни у конфігурації інтересів усередині держав, що може сприяти позитивній динаміці розвитку міжнародного екологічного режиму. Конвенції у сфері захисту довкілля надають, окрім того, солідну інституційну та організаційну платформу, на базі якої уряди держав можуть домовлятися про подальші заходи у сфері імплементації існуючих норм та правил. Часто це відбувається шляхом підписання протоколів, як, наприклад, Протоколу про біологічну безпеку до Конвенції про біологічне різноманіття чи Кіотського протоколу до Рамкової конвенції про зміни клімату.

4. *Плюралізація акторів міжнародних відносин у сфері охорони довкілля.* Спостерігається зростання ролі транснаціональних приватних суб'єктів, передусім великих екологічних асоціацій. Заборони вилову китів чи припинення скидання сміття у море стали можливими не в останню чергу завдяки зусиллям саме цих недержавних акторів; держави постають у деяких процесах інституціоналізації як виконавчі органи кампаній приватних акторів, які визначають порядок денний внутрішньої та зовнішньої політик. Крім того, вони контролюють взаємні зобов'язання держав, інформують уряди та громадськість про хід міжнародних переговорів, надають кваліфіковані експертні оцінки та рекомендації, які не лише полегшують процедуру пошуку прийнятних рішень у межах держав, але й водночас впливають на неї. Окреме місце у плюралізації суб'єктів міжнародної екологічної політики відводиться транснаціональним корпораціям. Якщо в 70-х роках ХХ ст. на передньому плані стояли регулятивні заходи, спрямовані проти глобальних концернів, то сьогодні частішають спроби залучити ТНК до розв'язання екологічних питань та відшукати рішення, які є виграшними

для обох сторін. Ключовим поняттям у цьому контексті слугує «публічно–приватне партнерство» – співпраця державного та приватного секторів. Крім того, екологічні асоціації намагаються розвинути й інші форми кооперації з крупними економічними концернами [1-2].

Прикладом можуть слугувати глобальні екологічні маркувальні програми, які спільно запроваджено Всесвітнім фондом охорони дикої природи та найбільшими рибальськими підприємствами. У рамках таких форм кооперації державні актори часто відіграють лише роль статистів чи глядачів, у той час як ТНК та екологічні рухи самостійно визначають екологічні цілі та ухвалюють рішення щодо їхньої реалізації. Успіхи подібних своєрідних альянсів особливо помітні у таких сферах, де державний сектор, залежний від економічних інтересів певних лобістських груп, не спроможний вирішити ті чи інші проблеми екологічного характеру.

5. *Підвищення ролі екологічної інформатизації.* Національні стратегії держав не матимуть жодної змістової ваги, якщо не опиратимуться у своїх основних тезах на думки, рекомендації, оцінки та прогнози наукових експертів. Глобальна екологічна політика вимагає широкої інформаційно-наукової бази, яку, з огляду на зростаючу складність проблем, більше не спроможні забезпечити лишень суб'єкти прийняття політичних, рішень. Справжнім проривом у залученні наукових кіл до розв'язання екологічних проблем стало створення в рамках ООН 1988 року «Міждержавного комітету із кліматичних змін» (IPCC), де й сьогодні працює близько 3000 міжнародних експертів зі всього світу. Схожі форуми були організовані і з інших актуальних питань міжнародної політики у сфері захисту довкілля, зокрема забезпечення біологічного розмаїття, зменшення викидів шкідливих речовин, зменшення озонного шару тощо.

Такі широкі інституціоналізовані експертні мережі стали вагомими самостійними акторами світової екологічної політики, які, завдяки своїй власній науковій інтерпретації актуальних екологічних проблем, отримали можливість впливати на політичні процеси прийняття рішень у сфері охорони довкілля. Попри всю ейфорію від міжнародних відносин у галузі екології у цьому питанні, як і в багатьох інших проблемах, які торкаються сфери захисту навколишнього середовища, простежується конфлікт між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються – так звана конфронтація «Північ–Південь». Особливо до середини 90-х років ХХ століття переважна більшість науковців, залучених у роботу міжнародних експертних форумів, походила з розвинутих країн півночі. Та незначна кількість експертів з країн півдня практично не мала змоги впливати на роботу цих інститутів.

6. *Розвиток екобізнесу та екопідприємництва, екологізація виробництва* як ініціативної господарської діяльності з урахуванням екологічних вимог, що спрямована на уникнення та/або зниження негативного впливу на навколишнє середовище, а також на поліпшення екологічних показників в цілях отримання прибутку або іншої вигоди [1-2; 17]. На території регіонів України екобізнес представлений підприємствами:

- що забезпечують запобігання забруднення (застосування спеціального обладнання на виробництві, використання екологічно чистого пального для автотранспорту, приладів для моніторингу, служби екологічної експертизи);
- з ресурсозберігаючими технологією (рециклювання, альтернативна енергетика, виробництво товарів з маркою екологічно безпечних);
- які здійснюють заходи з благоустрою навколишнього середовища (створення екологічно упорядкованих територій у місті, дизайн для установ та промислових підприємств тощо);
- установи, що фінансують екологічну освіту.

Сучасні форми глобалізації довкільних загроз зумовлюють дедалі більше міжнародне визнання глобальної екологічної взаємозалежності усіх держав світу та пошук нових ефективних механізмів співпраці у подоланні цих проблем. Значною мірою зросла здатність недержавних суб'єктів здобувати підтримку як на національному, так і на міжнародному рівні та привертати увагу світової громадськості до глобальних проблем довкілля. Проте, попри доволі вагомий моральний авторитет глобального екологічного руху, ще надто зарано говорити про вкорінення у свідомість міжнародного співтовариства абсолютної необхідності якомога швидшого розв'язання проблем деградації довкілля. За винятком ядра активних прихильників екологічної політики у низці розвинутих країн (насамперед Скандинавії), поки що уряди більшості держав не готові чи не спроможні розв'язувати проблеми охорони довкілля. Їхні завищені обіцянки щодо високих стандартів безпеки та екологічного захисту породжують серед значної частини громадськості настрої недовіри і, як наслідок, – байдужості до природоохоронних обов'язків. Отож виникають серйозні підстави для послаблення державної легітимності.

Уроки останніх міжнародних конференцій з питань довкілля засвідчують необхідність пошуку нових ефективних інструментів розв'язання глобальних екологічних проблем сучасності. Механізм регулярних світових екологічних самітів з кожним роком вичерпує свій регуляційний потенціал і свідчить про щоразу більшу потребу у реструктуризації міжнародної екологічної політики. Її подальша інтернаціоналізація та інституціоналізація аж до створення єдиної координаційної світової екологічної організації, плюралізація структури акторів міжнародної політики із захисту довкілля з якомога більшим залученням до неї науково-експертних кіл та суб'єктів світової торгівлі, а також врівноваження інтересів країн півночі та країн півдня, можуть стати адекватними відповідями на виклики сучасної глобальної деградації довкілля, яка несе в собі загрозу для існування всього людства.

На сьогодні сучасні тенденції розвитку глобального екологічного простору обумовлюються перманентним конфліктом економічної та екологічної складової в умовах геоекономічних зрушень. В Україні, за цих умов, відбувається залучення держави у конфлікт економіки й екології: ми прагнемо до економічного зростання й одночасно забруднюємо довкілля [18].

Україна охоплена не лише глибокою соціально-економічною, але й екологічною кризою. У сучасних умовах особливістю екологічного стану держави є те, що гострі локальні екологічні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами, зокрема довготривалими екологічними, економічними та соціальними наслідками катастрофи на Чорнобильській АЕС. Порушення екологічної рівноваги вже не є, як раніше, місцевими, локальними і такими, що швидко минають. Вони створюють реальну загрозу порушення механізмів життєзабезпечення й ускладнюють соціально-економічний розвиток, стримують підвищення якості життя населення та держави в цілому. Саме тому, головною метою національної екологічної безпеки України має бути вироблення, відповідно до міжнародних стандартів безпеки, концептуальних засад раціонального природокористування та захисту навколишнього середовища, а також втілення їх у практику з метою сталого економічного та соціального розвитку держави.

Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, за якого можливо одночасно забезпечити зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання й високоефективне збалансоване природокористування, створити сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення довкілля та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва. Екологічно збалансований соціально-економічний розвиток передбачає технічне переоснащення виробництва на основі впровадження інноваційних проєктів, енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів [19].

Завдяки зменшенню обсягів забруднення навколишнього природного середовища на основі впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій, підвищення наукоємності виробництва можливе покращення стану здоров'я населення, скорочення кількості випадків професійних захворювань і виробничого травматизму, поліпшення умов праці, зниження частки важкої праці у виробничих процесах та підвищення – кваліфікованої.

Сучасний соціо-еколого-економічний розвиток характеризується радикальним збільшенням обсягів виробництва та споживання, новими нішами господарської діяльності та більш економічно ефективним використанням виробничих систем, розширенням об'ємів й кількості матеріально-енергетичних ресурсів. Як слушно зазначено в спеціалізованій літературі, серед факторів підвищення ефективності виробництва домінує науково-технічний прогрес із широким застосуванням новітніх технологій, що дозволило значно підвищити продуктивність праці, фондівіддачу, обсяги випуску конкурентоспроможної продукції [20-21].

Водночас технологічний прогрес не можна розглядати лише на основі спрощених підходів, коли соціально-економічні моделі мають ознаки ідеалізованого суспільства, в якому складні взаємовідносини останнього, виробничо-відтворювальних механізмів та екологічного стану вирішуються автоматично. Власне, технологічний прогрес є також джерелом значних ускладнень, передусім щодо збалансування інтересів техногенно-репродуктивних систем та збереження сталих стандартів буття, традиційних культурних цінностей, навколишнього середовища. Початок третього тисячоліття визначається низкою складних проблем, котрі як за характером, так і значущістю відповідно до функціонального навантаження не мають аналогів у історії людства та розвитку виробничих сил. Йдеться як про параметри ефективності, так і необхідність усвідомлення наслідків практичних дій людини; класичний «позитивний егоїзм», «невидима рука» А. Сміта вже не є виключно позитивними чинниками, а тому лише рішення проблем, економічне самообмеження можуть забезпечити відносно сприятливі умови існування й виживання людства. Відтак вдосконалення взаємозв'язку людини та природи не тільки залежить від розвитку матеріальної бази, умов виробництва, а й характеру репродуктивної моделі та суспільних відносин.

Відносини «людина—навколишнє середовище» ускладнюються за умови, коли антропогенне навантаження на певну територію або певну екосистему (визначають через антропогенний вплив і щільність населення) перевищує їх екологічні можливості до самовідтворення, репродукції. Останні ж обумовлюються переважно особливостями природно-ресурсного потенціалу і загальною стійкістю природних комплексів до антропогенних дій.

Поглиблення екологічної кризи та нестабільність соціально-економічного розвитку суспільства обумовило необхідність створення глобального правового акта міжнародної екологічної безпеки – Екологічної Конституції Землі як основного закону виживання цивілізації і сталого розвитку, котрий гарантує кожній державі і світовій спільноті загалом екологічну та економічну безпеку, а окремій людині – відповідні природні умови для її життя, в тому числі й у майбутньому [23].

Важливим показником безпеки сталого розвитку є також індекс екологічної сталості (*ESI*), що сформований з 21-го екологічного індикатора, які, у свою чергу, розраховуються на основі використання 76-ти наборів екологічних даних про стан природних ресурсів у державі, рівня забруднення довкілля різних періодів, державних зусиль у сфері управління екологічним станом, спроможності країни поліпшувати екологічні характеристики тощо. Причина 23 % змін в індексі *ESI* полягає у показнику ВВП на душу населення, що є важливим фактором, але не єдиною детермінантою екологічної політики [24-25].

Безумовно, техногенні та екологічні проблеми виникали не лише в другій половині ХХ ст., а й у попередні періоди розвитку суспільства. Але саме на сучасному етапі взаємодія суспільства і природи набула загрозливих форм, і людство вперше зіткнулося з феноменом глобальних проблем, які необхідно розглядати з екологічного погляду. На межі тисячоліть виник значний ресурсний дефіцит – не матеріального, енергетичного чи продовольчого, а екологічного ресурсу. Усвідомлено недостатню т. зв. «господарську місткість» біосфери. Причому йдеться як про нерівномірні прояви проблеми, так і про різний характер сприйняття загроз екологічного плану.

Висновки. Отже, на сьогодні структура *екологічної безпеки* характеризується наступними ознаками :

- недолік і деградація природних ресурсів або екологічно небезпечні ситуації посилюють конфлікти і загострюють напруженість усередині держав і між ними;
- співпраця з питань навколишнього природного середовища є потенційно стабілізуючим чинником в міждержавних відносинах, котрий посилює напруженість, пов'язану із спільним використанням ресурсів;
- процеси зміцнення діалогу і розширення взаємної довіри, відвертості в екосфері розвиваються повільніше, ніж генеруються нові конфлікти;
- стан екологічної безпеки загрожує соціо-еколого-економічній стабільності (демографічні тенденції, масова міграція, зниження добробуту, нестабільність і руйнування соціальних інститутів тощо).

Таким чином, систему екологобезпечного сталого розвитку слід досліджувати з позицій процесів глобалізації у сфері охорони навколишнього природного середовища, економіки, біоенергетики, екологічної політики та соціального-економічного розвитку.

Список використаної літератури.

1. Хвесик М. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів : [монографія] / М. Хвесик, В. Голян; Рада по вивченню продукт. сил України НАН України. – К. : Кондор, 2007. – 480 с.
2. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин [Текст] : [колект. моногр.] / [Хвесик М. А. та ін.] ; за заг. ред. акад. НААН України, д-ра екон. наук, проф. Хвесика М. А. ; Нац. акад. наук України, Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розв. Нац. акад. наук України». – К. : ДУ ІЕПСР НАНУ, 2012. – 398 с.
3. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення / А.Б. Качинський. – К.: НІСД, 2001. – 312 с.
4. Лук'яненко Д.Г. Глобальна економічна інтеграція: монографія / Д. Лук'яненко. – К.: ТОВ «Національний підручник», 2008. – С. 96–96.
5. Шевцов А.І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України / Анатолій Шевцов // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 187–193.
6. Олійник Я.Б. Безпека життєдіяльності населення при екстремальних температурах за умов глобальних змін клімату : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко, Г.О. Обиход. – К.: Київський університет, 2011. – 303 с.
7. Great Pacific Garbage Patch : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://education.nationalgeographic.com/education/encyclopedia/great-pacific-garbage-patch/?ar_a=1
8. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань : Візаві, 2012. – 412 с.
9. International Demographic and Economic Analysis : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.census.gov/population/international/>
10. Глобальное конкурентное пространство [Текст] : монографія / О.Г. Белорус [и др.] ; науч. ред. О. Г. Белорус ; Киевский нац. экон. ун-т имени Вадима Гетьмана . – К. : КНЭУ, 2008. – 718 с.
11. Білорус О.Г. Економічна глобалістика. Світ-система глобалізму [Текст] : монографія / О.Г. Білорус ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», Ін-т економіки і прогнозування НАН України. – Київ : Ун-т «Україна», 2016. – 533 с.
12. Pilot Trend Environmental Performance Index (Trend EPI) – 2012 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Єльського університету (США). – Режим доступу: <http://epi.yale.edu/epi>
13. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія : [підручник] / В.Д. Базилевич. – 6-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 645 с.
14. Бізек В. Політика та право ЄС з питань, що стосуються довкілля : [посібник] / В.Бізек. – Проект Європейського Союзу «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки». – Київ, 2013. – 168 с.
15. Степанов В.Н. Постнеклассическая методология исследования социо-эколого-экономических процессов : [Електронний ресурс] / В.Н. Степанов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Економіка і менеджмент. – 2013. – Вип. 6. – С. 56–59.
16. Obikhod A. Institutional principles of balanced nature management in the context of environmental and natural-technogenic safety / V. Pylypiv, A. Obikhod, I. Illiashenko // Науковий журнал «Економічний часопис-XXI». – К.: ТОВ ВКП «СТ-друк», 2015. – №9-10. – С. – 98–102.
17. Саблук П.Т. Транснаціональні компанії в аграрному секторі економіки. Наукове видання / Духницький Б.В., Пугачов М.І., Саблук В.П.; за ред. М.І. Пугачова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 84 с.
18. Малиш Н.А. Екологічна політика: конфліктність, стратегія, тактика [Електронний ресурс] / Н. Малиш // Державне управління: теорія і практика. – 2009. – №2 (10). – С. 1–9. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2009_2/doc_pdf/Malysh.pdf
19. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем: [монографія] / [Хвесик М.А., Степаненко А.В., Обиход Г.О. та ін.]; за наук. ред. акад. НААН України М.А. Хвесика / ДУ ІЕПСР НАНУ. – К.: Наукова думка, 2013. – 487 с.
20. Карпінський Б.А. Збалансованість фінансової системи: методологія, оцінка, порівняння : [монографія] / Б. Карпінський. – Л.: Логос, 2005. – 496 с.

21. Каплински Р. Распространение положительного влияния глобализации. Какие выводы можно сделать на основании анализа цепочки накопления стоимости? / Р.М. Каплински ; [пер. с англ.]. – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 68 с.
22. Maria Vagasi. Integration of the sustainability concept into strategy and marketing // *Periodica Polytechnica Ser. Soc. Man. Sci.* – 2004. – Vol. 48. – № 2. – С. 245–260.
23. Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади / Ю. Туниця // *Вісн. НАН України.* – 2005. – № 11. – С. 32–42.
24. Environmental Sustainability Index: Benchmarking National Environmental Stewardship : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sedac.ciesin.columbia.edu/data/collection/esi/>
25. KLD's Domini 400 Social Index : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kld.com/indexes/ data/fact_sheet/DS400_Fact_Sheet.pdf.

References.

1. Khvesyuk, M. and Holian, V. (2007), *Instytutsionalna model pryrodokorystuvannia v umovakh hlobalnykh vyklykiv* [Institutional model of nature management in the face of global challenges], Rada po vyvchenniu produkt. syl Ukrainy NAN Ukrainy, Kondor, Kyiv, Ukraine, P.480.
2. Khvesyuk, M. A. and others (2012), *Instytutsionalizatsiia pryrodno-resursnykh vidnosyn* [Institutionalization of natural resource relations], DU IEPSR NANU, Kyiv, Ukraine, P.398.
3. Kachynskiy, A.B. (2001), *Ekolohichna bezpeka Ukrainy: systemnyi analiz perspektiv pokrashchennia* [Ecological safety of Ukraine: a systematic analysis of prospects for improvement], NISD, Kyiv, Ukraine, P. 312.
4. Lukianenko, D.H. (2008), *Hlobalna ekonomichna intehtratsiia* [Global Economic Integration], TOV «Natsionalnyi pidruchnyk», Kyiv, Ukraine, pp. 96–96.
5. Shevtsov, A.I. (2007), "The future of mankind must be planned: global threats and long-term development strategy of Ukraine", *Stratehichni priorityty*, vol. 1(2), pp. 187–193.
6. Oliinyk, Ya.B. Stepanenko, A.V. and Obykhod, H.O. (2011), *Bezpeka zhyttiediialnosti naseleennia pry ekstremalnykh temperaturakh za umov hlobalnykh zmin klimatu* [Safety of life at extreme temperatures in the face of global climate change], Kyivskiy universytet, Kyiv, Ukraine, P. 303.
7. Great Pacific Garbage Patch, [Online], available at: http://education.nationalgeographic.com/education/encyclopedia/great-pacific-garbage-patch/?ar_a=1
8. Libanova, E.M. and others (2012), *Stalyi liudskiy rozvytok: zabezpechennia spravedlyvosti: Natsionalna dopovid* [Sustainable Human Development: Ensuring Equity: National Report], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy, Vizavi, Uman, Ukraine, P. 412.
9. International Demographic and Economic Analysis, [Online], available at: <http://www.census.gov/population/international/>
10. Belarus, O.G. and others (2008), *Global'noe konkurentnoe prostranstvo* [Global Competitive Space], KNJeU, Kyiv, Ukraine, P. 718.
11. Bilorus, O.H. (2016), *Ekonomichna hlobalistyka. Svit-systema hlobalizmu* [Economic Globalistics. World system of globalism], Vidkrytyi mizhnar. un-t rozvytku liudyny «Ukraina», In-t ekonomiky i prohnozuvannia NAN Ukrainy, Un-t «Ukraina», Kyiv, Ukraine, P. 533.
12. Pilot Trend Environmental Performance Index (Trend EPI), available at: <http://epi.yale.edu/epi>
13. Bazylevych, V.D. (2007), *Ekonomichna teoriia: Politekonomiia* [Economic theory: Political economy], 6th ed., Znannia-Pres, Kyiv, Ukraine, P. 645.
14. Bizek, V. (2013), *Polityka ta pravo YeS z pytan, shcho stosuiutsia dokillia* [EU environmental policy and law], Proekt Yevropeiskoho Soiuzu «Dodatkova pidtrymka Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy u vprovadzheni sektoralnoi biudzhetnoi pidtrymky», Kyiv, Ukraine, P. 168.
15. Stepanov, V.N. (2013), "Post-non-classical methodology for the study of socio-ecological and economic processes", *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Ser.: Ekonomika i menedzhment*, vol. 6, pp. 56–59.
16. Pylypiv, V. Obikhod, A. and Illiashenko, I. (2015), "Institutional principles of balanced nature management in the context of environmental and natural-technogenic safety", *Naukovyi zhurnal «Ekonomichnyi chasopys-XXI»*, vol. 9-10, pp. 98–102.
17. Dukhnytskyi, B.V. Puhachov, M.I. and Sabluk V.P. (2013), *Transnatsionalni kompanii v ahrarnomu sektori ekonomiky. Naukove vydannia* [Transnational companies in the agrarian sector of the economy. Scientific edition], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, P. 84.
18. Malysh, N.A. (2009), "Environmental Policy: Conflict, Strategy, Tactics", *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka*, vol. 2 (10), pp. 1–9. [Online], available at: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2009_2/doc_pdf/Malysh.pdf
19. Khvesyuk, M.A. Stepanenko, A.V. Obykhod, H.O. and others (2013), *Innovatsiino-investytsiina i tekhnolohichna bezpeka transformatsii rehionalnykh ekonomichnykh system* [Innovation-investment and technological security of transformation of regional economic systems], DU IEPSR NANU, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine, P. 487.
20. Karpinskyi, B.A. (2005), *Zbalansovanist finansovoi systemy: metodolohiia, otsinka, porivniannia* [Balance of the financial system: methodology, evaluation, comparison], Lohos, Ukraine, P. 496.
21. Kaplinski, R. (2002), *Rasprostranenie polozhitel'nogo vlianiya globalizatsii. Kakie vyvody mozno sdelat' na osnovanii analiza cepochki nakopleniya stoimosti?* [The spread of the positive effects of globalization. What conclusions can be drawn from the analysis of the value chain?], GU VShJe, Moscow, Russia, P. 68.

22. Maria Vagasi. Integration of the sustainability concept into strategy and marketing // *Periodica Polytechnica Ser. Soc. Man. Sci.* – 2004. – Vol. 48. – # 2, pp. 245–260.
23. Tunytsia, Yu. (2005), "Ecological Constitution of the Earth: Essence and Conceptual Background", *Visn. NAN Ukrainy*, vol. 11, pp. 32–42.
24. Environmental Sustainability Index: Benchmarking National Environmental Stewardship, [Online], available at: <http://sedac.ciesin.columbia.edu/data/collection/esi/>
25. KLDs Domini 400 Social Index : [Online], available at: http://www.kld.com/indexes/data/fact_sheet/DS400_Fact_Sheet.pdf.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2020 р.